

Risâle fi'ş-Şây ve'l-Kahve ve'd-Duhân*

Kitap Tanıtımı**

Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî 1866'da Dımaşk'ta doğmuş bir ilim adamıdır. Yine âlim bir şahsiyet olan babasından ve o yörede yaşayan diğer âlimlerden küçük yaşta ilim tahsil etmiştir. Sadece İslâmî ilimler değil, matematik, felsefe, tıp, sosyoloji, hukuk ve ziraat gibi ilimlerde de okumalar yapmış; tarih, edebiyat ve ahlâk sahaslarında da eserler vermiştir. Zamanının ilmî ve fikrî akımlarını takip eden Kâsımî, tefsir ve ictihad alanında İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin usûlünü benimsemiştir. Yaşadığı asrın problemleri üzerinde düşünüp mesâî harcamış, önemli tespitlerde bulunmuş olan Kâsımî, 23 Cemâziyelevvel 1332'de (19 Nisan 1914) Şam'da vefat etmiştir. Başta meşhur tefsiri *Mehâsinü't-tevîl* olmak üzere tefsir, kelâm ve fıkıh sahasında önemli eserler vermiş olan Kâsımî'nin çeşitli konu ve ilimlerde 100 civarında telifi bulunmaktadır.²

Amerika'dan Avrupa'ya oradan da tüm dünyaya yayılan tütün bitkisi ve sigara içme alışkanlığı XVI. yüzyılın sonlarında İslâm ülkelerinin hem günlük hayatında hem de fikhî tartışmalarında yerini almıştır. Kullanılmaya başladığı ilk yıllardan itibaren sigaranın zararlarından bahseden hâzık isimler bulunsa da henüz zararları kat'î surette bilinmediği için ulemâ arasında onu içen ve hatta hakkında güzellemeler yazan isimler de görülmüştür. XIX. yüzyılın sonunda yaşamış ve XX. yüzyıl başlarında vefat etmiş olan Cemaleddin Kâsımî, sigaranın zararlarının daha açık biçimde görülüp bilinmeye başladığı ve daha fazla kişi tarafından dile getirildiği bir döneme şahitlik etmiştir. Yaşadığı dönemde halkın gündeminde olan meselelere eğildiği görülen Kâsımî, İslâm toplumunun hayatına geç dönemde giren çay, kahve ve sigara hakkında bu risâleyi kaleme alarak görüşlerini açıklamıştır.

Kâsımî'nin "*Risâle fi'ş-şây ve'l-kahve ve'd-duhân*" adını verdiği eser, 56 sayfadan oluşmakta oldukça özlü bilgiler vermektedir. Esere hamdele-salve ile başlayan Kâsımî, bu risâleyi sözü geçen üç maddeye düşkünlüğü sebebiyle yazmadığının altını çizmekte ve sigaradan nefret ettiğini, onu hiç içmediği için şükrettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla eseri, uzun zamandır biriktirdiği notlarını değerlendiren bu üç madde hakkında halkı bilgilendirmek için kaleme aldığını zikretmektedir.

Doğal olarak eser üç ana bölümden oluşmakta, birinci bölümde çay; ikinci bölümde kahve; üçüncü bölümde ise sigara ele alınmaktadır. Birinci bölümde çayla ilgili bilgileri on altı başlık hâlinde sunan Kâsımî, önce çayın adı ve yapısı hakkında; ardından çay bitkisinin menşei ve insanlar arasında yayılması hakkında bilgi verir. Çayın kökeninin Çin ve Japonya gibi Asya ülkeleri olduğu, batıda ilk defa Hollanda, İngiltere gibi Kuzey Avrupa ülkelerinde görülüp oradan Avrupa'ya yayıldığından bahseder. Çay bitkisinin boyu, yaprak ve çiçeklerinin özellikleri, rengi, çeşitleri gibi bitkisel özelliklerini zikreder. Çayın toplanması, yılda kaç kez, ne zaman hasat edildiği; kullanıma ve ticarete hazır hâle

* Cemaleddin el-Kâsımî ed-Dımaşkî, y.y. 1322, 56 sayfa.

** Ayşegül Yılmaz, Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı. e-posta: aysegulyilmaz@ibu.edu.tr.

² Bkz. Ali Turgut, "Cemaleddin el-Kâsımî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 311-312.

getirilmesi için yapılan işlemler; kaliteli çayın özellikleri; çay çeşitleri, bunların hasat ve kalite farkı; pişirilme şekli hakkında bazı kaynaklardan ve kendi tecrübelerinden bilgiler aktarır.

Eserde çayın fikhî hükmünü istinbât etmede etkili olacak asıl bilgiler, “Çayın özellikleri” alt başlığında verilmektedir. Kâsımî bu kısımda, çayın hazmettirici, mideyi güçlendirici, kalp ağrısına iyi gelen, böbrek taşına engel olan, görme zayıflığına, göz sinirlerindeki ağrılara ve baş ağrısına iyi gelen, karaciğer, dalak vb. organlara faydası bulunan bir içecek olduğunu anlatır. Kâsımî, çayın kitaplarda zikredilen faydalarını nakletse de objektif biçimde, çayın yararlarının mübâlağa edildiğini de not düşer. Fazla tüketildiğinde zararları bulunduğunu da ekleyen Kâsımî, yeşil çayın siyah çaya oranla daha faydalı olduğunu belirtir. Müellif bu bölümün son alt başlığını ise çay için yazılmış güzelleme tadında şiirlere ayırır.

İkinci bölüm kahve hakkında olup altı başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle kahvenin çekirdeği ve menşeiinden bahseden Kâsımî, otuz kadar çeşidi bulunduğu, sıcak iklimlerde yetiştiği, ana vatanının Habeş yöresi olduğu bilgisini verir. Çayın, başta Yemen olmak üzere Arap ülkelerinden diğer ülkelere, Avrupa'ya ve Amerika'ya yayıldığını, Sultan Selim zamanında İstanbul'a getirildiğini; o dönemlerde kahve çekirdeğinin yalnız kabuğunun kaynatılarak içildiğini nakleder. Daha sonra kahvenin boyu, rengi, kokusu, yetiştirme şartları, meyvesinin özellikleri, hasat sayısı gibi bitkisel özellikleri hakkında malumat verir. Ardından kahve çekirdeğinin kavrulması ve pişirilip içilmesi esnâsında geçirdiği aşamalara, bu aşamalardaki ideal sürelerle vb. hususlara değinir.

Yine bu bölümün dördüncü alt başlığında Kâsımî, kahvenin fikhî hükmüne tesir edecek özelliklerini sıralar. İçildiğinde bedeni ısıtması, midenin hazmını kolaylaştırması gibi sıhhî faydalarından bahseder. Kahvenin aklî ve bedenî melekeleri güçlendirip dinçleştirdiği, uyku hâlini giderdiği ve hafızayı güçlendirdiği için genellikle entelektüel kesimin içeceği olduğunu hatta ilim erbabınca günde birden fazla kahve içildiğini not düşer.

Kâsımî, kahvenin yararlarının yanı sıra bazı insanlara zararlı da olabildiğini belirttikten sonra bazılarının kahveye “yavaş (tesir eden) zehir” adını verdiğini nakleder. Şeyh Dâvûd el-Antakî gibi bazı alimlerin, -Avrupalıların yaptığı gibi- sabahları sütlü kahve içmenin zararlı olduğunu savunduğunu hatırlatır.

Zihni dinçleştirdiği ve uyanık tuttuğu için aklî işlerle ilgilenenlerin kahve içmeyi tercih ettiğini belirten Kâsımî, bununla beraber kahveyi fazla içmenin, yorgunluk yapacağı midede probleme yol açacağı, aşırı tüketilmeye devam edildiği takdirde cinsel organlarda zafiyete sebep olacağı uyarılarını da ekler.

Vermiş olduğu bütün bu geniş malumât, Kâsımî'yi, haramlığını gerektiren bir sıfat taşımadığına göre kahvenin kesinlikle mübah olduğu sonucuna götürür. Kâsımî, kahvenin haramlığını iddiâ edenlerin örümceğin evinden daha zayıf davalarına itibar edilemeyeceğini savunur. Başka günahlara eşlik etmesi durumunda haram olacağı ise açıktır. Kâsımî kahve ile ilgili görüşleri naklettikten sonra bölümün sonunda konu hakkında şiir şeklindeki soru ve cevaplara, ardından kahveyi öven kaside ve şiirlere yer vermektedir.

Üçüncü bölümde sigarayı ve hükmünü, yedi alt başlıkta inceleyen Kâsımî, konuya sigaranın adı, kökeni ve yaygınlaşması hakkında bilgi vererek başlar. Sigaranın kökeninin Amerika olduğunu, oradan

diğer kıtalara yayıldığını zikreder. Yayıldığı ilk zamanlarda bazı ülkelerde zararlı bulunup yasaklandığını, daha sonra Fransa'da yüksek gümrük vergileriyle izin verilmesiyle birlikte diğer ülkelerde de tekrar yaygınlaştığını nakleder.

Sigara içmede kullanılan araç-gereçler hakkında bilgi verdikten sonra Kâsımî, sigara içmenin tıbben ve şer'an yasaklanmasına sebep olan zararları sıralamaktadır. Bu bölümde sigaranın bütün organlara ve genel olarak bedenin sağlıklı işleyişine verdiği zararları detaylı biçimde sıralamaktadır.

Kâsımî, sigaranın çok sayıda zararı bulunmasına karşın hiçbir faydası bulunmadığını belirtmek sûretiyle aslında dindeki hükmünün ne olması gerektiği hususunda önemli bir veri sunmaktadır. Kâsımî, sigaranın içerdiği nikotin gibi zehirler ile bedene tesirini ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Ardından ağızdan başlayarak sindirim sisteminin tamamına verdiği zararları, kanı oluşturan hücrelere, sinir ve kas sitemine verdiği zararları, insanın ifrâzâtına etkisini uzun uzun anlatır. Gençlere sigaradan uzak durmalarını nasihat eden Kâsımî, batılı doktorların sigaranın zararlarını katlayarak artıracak bazı kullanım yanlışlarına dikkat çeken ikazlarına yer vermektedir. Bu tavsiyelerin sonuncusu oldukça çarpıcıdır. Söz konusu doktorlar, içenlere, sigaralarını ahırlarda veya evlerinin içinde yakmalarını tavsiye etmektedir. Bu sayede sinek ve diğer haşaratı uzaklaştıracaklarını belirterek hiç şüphesiz tariz yapmaktadırlar. Nitekim, aslında sigaranın bundan başka bir faydasının bulunmadığını söyleyerek gerçek niyetlerini izhâr etmişlerdir.

Kâsımî, sigaranın sadece beden sağlığına değil, aynı zamanda insanlarda bağımlılık yaparak hayatına, kişiliğine, bütçesine ve özgürlüğüne de büyük zararlar verdiğinden bahseder. Sigaranın bazı faydaları bulunduğunu savunanların, sigaranın vücutta var olan balgamı atmaya yardımcı olduğu iddiası, Kâsımî'ye göre gerçeği yansıtmamaktadır. Aksine sigaranın göğüste ve boğazda oluşturduğu tahribat sebebiyle vücut balgam üreterek kendisine yabancı olan bu şeyleri atmaya çalışmakta, içenlerde balgam ve öksürük artmaktadır.

Kâsımî, sigara hakkında merak edilip sıkça sorulan sorulardan birini de şöyle açıklığa kavuşturur: Sigara içenler sigarayı içip yanar vaziyette attıklarında çok pis bir koku yayılır. Sigarayı içen kişi bile bu pis kokudan rahatsız olur. Halbuki az önce elinde onu içmektedir. Sigara içen kişinin, içmekte iken bu pis kokuyu hissetmemesinin sebebi nedir? İçmekte iken sigara nefes ile çok hızlı biçimde yandığı için o gazlar yanmanın süratinden dolayı daha az koku yayar. Ancak yere attığında yavaş yavaş yanmaya başladığı için çok yoğun bir pis koku yayılır.

Sigara içenlerin, her hastalığa bir ilaç bulan doktorların sigaranın bu zararlarına bir tedavi veya ilaç bulmamasına sitem ederek şaşırıldığını nakleden Kâsımî, asıl şaşılacak şeyin, zararlarını bile bile sigarayı alıp içmek olduğunu muhataplarına açıkça dile getirir. Ardından Kâsımî, tütün veya sigaranın burna çekme ve çiğneme sûretiyle kullanılmasının da tehlikelerinden bahseder. Yine çeşitli kaynaklardan yaptığı nakillerle tütün veya sigarayı bu yollarla kullanımının da verdiği zararları sıralar. Daha sonra sigara hakkında yazılmış şiirlere yer verir.

Sigara ile ilgili kısmın yedinci ve son bölümünde Kâsımî, sigara içmenin hükmünü ele almakta, söze bu konudaki görüşleri aktararak başlamaktadır. Sigara ortaya çıktığında fukahâdan bir kısmı onun uyuşturuculardan olduğu, zararının kesin olduğu ve ona para harcamanın tam bir israf olduğu iddiasıyla haram olduğu yönünde fetva vermiştir. Bazıları ise sigaranın uyuşturduğuna karşı çıkıp ona

para harcamanın israf oluşunu da te'vil ederek mübah olduğuna hükmetmiştir. Bazıları da sigaranın hükmü konusunda tevakkuf etmiştir. Kâsımî, İmam Sektânî'nin, sigaranın helal ya da haram olduğunu savunan 30 kadar eser gördüğünü nakleder.

Kâsımî'nin farklı kaynaklardan elde edip sunduğu bilgilere göre sigara iki çeşittir. Birincisi uyuşturucu vasfı olan İspanyol sigarasıdır ki içilmesinin haramlığında şüphe yoktur. Bu konuda Hz. Peygamber'in (sav) müskir (sarhoş edici), müfettir (gevşetip uyuşturucu), muhaddir (uyuşturucu) olan ve akli örten her şeyi yasaklamasını; çoğu sarhoş edenin azını da haram kılmış olmasını delil olarak gösterir. Kâsımî, Karâfî'den yaptığı nakillerle de sarhoş ediciler, uyuşturucular ve akli bozanlar arasındaki -vasıf ve hüküm bakımından- benzerlik ve farkları ortaya koyar.

Uyuşturmayan ikinci sigara türüne gelince o evvel emirde haramdır denilemez. Ancak ulemâ, kişinin akla ve bedene zarar veren şeyi kullanmasının haram olduğunda ittifak ettiği için, içenlere zarar verdiği kesinleştiği takdirde bu sigara da haram olur. Eserin sonunda, temiz hava teneffüs etmeye özen göstermenin önemini işleyen Kâsımî, doktorların da temiz havanın insan sağlığını korumadaki önemi üzerinde ittifak ettiğini belirtir. Kirli havanın solunum yollarına ve bütün bedene zarar verdiği bilinmektedir. Kâsımî, teneffüs yoluyla alınan havanın aslında vücuda alınan gıda gibi olduğuna; dolayısıyla aynı özenin gösterilmesi gerektiğine dikkat çeker. Son olarak Kâsımî, 56 sayfalık risâlesini, 1322 Safer ayında bitirdiği bilgisini not düşmüştür.

Eser bütünü olarak bakıldığında, çay, kahve ve sigara hakkında okuyucuya keyifli bir okuma serüveni sunmakta ise de müellifin kimliğinden haberdar olan bir okuyucunun eserden beklediklerini karşılamadığını söylemek mümkündür. Eserde genellikle müellifin yaşadığı dönemden veya yakın dönemlerde yaşamış âlimlerden/eserlerden nakiller yapıldığı görülür. Bu sebeple isminden hareketle, yeni bir veya birkaç meselede ictihâd örnekleri görme, bu konularda fakihlerin görüşlerinden ve istidlâl usûlünden haberdar olma bâbında, eserden istifâde etme düşüncesinde olanların, bunu gerçekleştirecek yeterli veriye rastlamayacağını belirtmek gerekir.

Bu bakımdan eser hakkında yöneltilebilecek en önemli tenkit, özellikle sigaranın hükmü hakkında savunulan görüşün istidlâl metodunun ve delillerinin açık biçimde ortaya konulmamış olmasıdır. Kâsımî, sigaranın zararlı olduğu için haram olduğunu belirtmiş; ancak usûl bakımından zararlı şeylerin haram olduğu sonucuna nasıl ulaştığını, muhâliflerini iknâ veya tatmin edecek genişlikte ele almamıştır. Bu anlamda yeni bir şer'î meselenin hükmünü ele almada beklenen sistematik üslûbun eserde bulunmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan eser, çay, kahve ve sigara hakkında verdiği geniş malumat ile dinî kültürü ve fikhî bilgisi olan bir okuyucuyu, bunların hükümleri hakkında zaten belli bir kanaate ulaştırarak niteliktedir. Belki de Kâsımî'nin, okuyucuyu teorik fikhî bilgilerle boğmayıp rahat bir üslûp ile eseri kaleme almış olması bundan kaynaklanmaktadır. Eserin, söz konusu maddeler dışında okuyucuya, dönemin sosyal hayatı hakkında da önemli bilgiler verdiği görülür. Müellifin çok yönlü bir şahsiyet olduğunu da oldukça iyi yansıtan eserde bolca şiir bulunması, hem okuma zevkini artırmakta, hem de söz konusu şiirlerde övgü konusu yapılan şeylerin, çay, kahve -dahası- sigara gibi maddeler olması, esere ilginçlik katmaktadır.